

Агрономи сільськогосподарських товариств сприяли виробленню програми агрономічного вивчення окремих господарств і повітів в цілому: „...обслідування кількості і якості фунтів та їх розміщення, стану живого і мертвого інвентарю, приблизної грошової спроможності господарств, віддалення їх від ярмаркового міста і залізниці, стан доріг, оплата за робочий день, можливості здобуття дешевої енергії, взаємовідносини між господарями, кількість і сила місцевих хліборобських організацій” [13].

Особлива увага приділялася аналізу методів громадсько-агрономічної діяльності. Є. Храпливий у монографічній праці „За хліборобську справу. Про те, як основувати кружки та філії „Сільського господаря” та як в них працювати” [14] зазначав, що агрономічна допомога надавалася господарям, які організували і вели приватне господарство за власною волею і розумінням. Він охарактеризував методи впливу на розум і свідомість хліборобів: просвітницький (позашкільне поширення знань шляхом теоретичного навчання через усну і друковану пропаганду), практичне навчання через показові заходи і наглядний приклад у напрямі поліпшення господарства, змагально-заохочувальний, організаційно-виробничий. Розглянув конкретні заходи і засоби, що були в розпорядженні агронома: лекції, бесіди, курси, преса і фахова література, виставки, екскурсії, показово-демонстраційні заходи і господарства, інформаційно-консультативні й агросервісні послуги, наголошував, що головне в роботі агрономічної організації переконати селян у перевагах того чи іншого заходу, довести його більшу вигідність. Книга Є. Храпливого стала підручником з організації поступового господарювання в українському селі для агрономів і селян.

Таким чином, теоретична агрономічна думка в Східній Галичині концентрувалася на аналізі організаційно-господарської діяльності агрономів, завданням якої було реорганізувати економічний уклад села на нових прогресивних засадах. Конкретно це повинно було проявлятися в організації самодопомоги і самодіяльності селян, пошуках оптимальних засобів розширення і наближення агрономічної діяльності до безпосередніх господарів через мережу гуртків сільськогосподарських товариств різних галузей сільського господарства, а потім на їх основі — нових хліборобських організацій (професійних, виробничих, збутових), сприянні кооперації, вивченні техніки, організації і бюджету селянських господарств, зміні їх виробничої структури.

1. Павликовський Ю. „Сільський господар” і кооперація // *Господарсько-кооперативний часопис* – 1936. – № 15-16.
2. Павликовський Ю. Виступ на II Конгресі українського Національно-демократичного об'єднання 20 листопада 1926 р. // *Діло*. – 1926. – № 26.
3. Павликовський Ю. *Природа, мета і світогляд українського кооперативного руху* – Львів: НТШ, 1934.
4. *Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУ у Львові)*. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 225.
5. *ЦДАУ у Львові*. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 606.
6. Павликовський Ю. *Аграрна справа на західноукраїнських землях* – Львів: НТШ, 1934.

7. Павликовський Ю. *Земельна справа у Східній Галичині. Короткий історичний і економічний огляд земельного питання та сучасний його стан* – Львів: НТШ. – 1934.
8. Павликовський Ю. *В обороні рідної землі*. – Львів: НТШ. – 1936.
9. Храпливий Є. *Шляхи праці нашої суспільної агрономії*. – Львів: накладом т-ва „Сільський господар”, – 1931.
10. Храпливий Є. *Як піднести наше хліборобство. Про співпрацю кооперації, „Сільського господаря” і культурно-освітніх установ у діяльній суспільної агрономії*.
11. Храпливий Є. *Сільське господарство Галицько-Волинських земель*. – Львів: накладом видавничої Кооперативи „Нове село”, – 1936.
12. Злунко С. М. *На чатах рідної землі*. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 1999.
13. Волинець Б. *Планова агрономічна робота та способи її ведення // Кооперативна республіка*. – 1928. – №7-8.
14. Храпливий Є. *За хліборобську справу. Про те, як основувати кружки та філії „Сільського господаря” та як в них працювати*. – Львів: накладом т-ва „Сільський господар”, – 1932.

О.О. Костенко

ВНЕСОК ВЧЕНИХ-АГРАРІІВ КИЇВЩИНИ У СТАНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

Проголошення України суверенною державою відкрило для істориків необмежені можливості, зняло табу на окремі тематичні напрямки, вивільнило їх від преси цензури й ідеологічного диктату. На сучасному етапі відроджується інтерес дослідників та суспільства до організації суспільно-наукових, прикладних та виробничих структур. Це не могло не позначитися на проблематиці історичних пошуків, серед яких переважають ті, що суперечили офіційному радянському погляду відносно становлення вітчизняних наукових закладів, розвитку науки у пореформений період, ролі промислового виробництва у формуванні науково-дослідницьких засад. Тому для істориків науки в останні десятиріччя стали актуальними роботи, присвячені становленню та розвитку науки в Україні, у тому числі й розвитку сільськогосподарської дослідної справи, вузькогалузевих агрономічних дисциплін.

Відомий дослідник та натураліст А. Фабр писав: „Історія прославляє битви, в яких ми гинемо, і уникає розмови про зорані поля, якими ми живемо; вона знає імена королів і всіх їх нащадків, але нічого не знає про походження пшениці ...” [4, 7]. У цих словах лаконічно виражена думка про необхідність глибоких дослідницьких робіт та широкого розповсюдження відомостей з історії аграрного виробництва, розвитку наукових знань, що його забезпечують.

Метою статті є висвітлення внеску вчених аграріїв Київщини у розвиток аграрної науки (кінець ХІХ – початку ХХ ст.). Об'єктом дослідження є вітчизняні науковці, що стали основоположниками київської економічної школи, предметом – наукові пошуки вітчизняних вчених в аграрній сфері, що

віддзеркалювали загальносвітові тенденції в економічній науці кінця XIX – поч. XX ст.

В пореформену добу з боку уряду, землевласників підвищувався інтерес до розвитку та удосконалення виробництва, тому цілком закономірним було прагнення вчених різних галузей сприяти цьому процесу. Крім розвитку аграрної науки на спеціальній сільськогосподарській кафедрі в Київському університеті питаннями сільського господарства займалися вчені інших кафедр.

Для підвищення прибутковості сільського господарства, знаходження шляхів виходу з тогочасної економічної кризи необхідною ставала праця вчених-економістів у аграрному секторі. Промисловий характер сільських господарств, незалежно від наявності технічних або переробних виробництв, визначався через присутність у їх діяльності строго розрахованих планів господарства. Наприкінці XIX ст. планового розрахунку, економічного аналізу потребували не тільки власні господарства, з'являється нагальна потреба в економічному аналізі регіональних умов виробництва, проектуванні та планових розрахунках державного господарства, економічному дослідженні світових ринкових чинників.

У сучасних вітчизняних економістів існує думка про наявність наприкінці XIX ст. особливої економічної школи у Києві. Так, відомий сучасний економіст П.М. Леоненко, обгрунтовуючи наявність Київської економічної школи, вказував, що вона була сформована як безпосередня реакція на загальну економічну кризу країни та розклад класичної економічної теорії в другій половині XIX ст. [6, 117]. Особливості цієї школи були визначені професором Київського університету О.Д. Білімовичем (1876-1963), який у 1913 р. писав: „Родоначальником цієї школи треба вважати М.Х. Бунге; в багатьох найбільш основних питаннях як економічної теорії, так і економічної політики вона різко розходиться з іншою школою російських економістів, марксистською в теорії й народницькою в політиці – школою Московською” [8, 13-14]. Послідовником та учнем М.Х. Бунге був професор Університету святого Володимира Д.М. Піхно.

Дмитро Іванович Піхно (1853-1913) народився у Чигиринському повіті Київської губернії (тепер Черкаської області). Батько походив із селян-хуторян. Служив, управляючим, економом у маєтках Яхненків-Симиренків – далеких родичів Піхно, які одними з перших почали займатися цукровою справою [8, 15].

У 1870 р. Дмитро поступив до Київського університету на юридичний факультет. Будучи студентом, займався науковими пошуками, за твір „Исторический очерк мер гражданских взысканий по русскому праву” нагороджений золотою медаллю [8, 16]. В останні роки перебування в університеті на кафедрі політичної економії пише дисертаційну роботу під науковим керівництвом відомого економіста, пізніше міністра фінансів М.Х. Бунге. У 1876 р. закінчив Університет св. Володимира, здобувши кандидатський ступінь за дослідження „Комерційні операції державного банку”. Із січня 1877 р. почав працювати приват-доцентом по кафедрі політекономії і статистики. Читав курс політичної економіки і статистики.

У 1888 р., здобувши докторський ступінь за дослідження „Залізничні тарифи: спроба дослідження ціни залізничного перевезення”, одержав посаду професора кафедри економічних наук університету, на якій працював до 1902 р.

Загальні теоретичні погляди вченого одержали систематичне відображення в „Основания политической экономии”, що були посібником до лекцій при проходженні університетського курсу [8, 16]. Курс політичної економії, який читав Д.І. Піхно на юридичному факультеті, базувався на вченні відомих європейських економістів старих поглядів: Мальтуса, Мілля, Маклеода, Сея, Бастиа, Германа, Рошера, Кніса, Шеффле та інших. Він обгрунтовано виступав проти „теоретичних конструкцій марксизму”.

У політичній економії Д.І. Піхно захищав теорію попиту та пропозиції. Особливе його невдоволення викликала трудова теорія та теорія розподілу К. Марса. У статті „Закон спроса и предложения” Піхно протиставляє трудовій теорії Маркса теорію попиту та пропозиції Мальтуса і Германа [8, 17]. Він твердить, що вартість речей визначається відношенням між попитом та пропозицією. Вчення про розподіл, викладене у курсі Піхно, також було спрямоване проти „марксистської теорії експлуатації” і також базувалося на теорії попиту та пропозиції.

З огляду на тему нашого дослідження значний інтерес становлять праці вченого-економіста стосовно аграрної тематики. Сільськогосподарський цикл статей вченого починається роботою про переселення селян [8, 17]. В ній автор висловлював твердження, що переселення не зможе значно вплинути на встановлені відношення та пересилити існуючі економічні та соціальні чинники, що визначали тогочасний стан землеробського населення. Сутність статті Піхна визначається думкою, що покращення економічного положення селянства полягає не в розширенні площі їх земельної власності, а в інтенсифікації сільського господарства.

Наступна робота Д.І. Піхно сільськогосподарської проблематики була викликана непогодженням з дослідженнями московських економістів, представників народницького світогляду А.І. Чупрова та А.С. Постнікова про вплив врожаїв та хлібних цін на народне господарство [13]. Автор віднісся дуже негативно до проектів штучної підтримки хлібних цін, що виявлялись у державній закупівлі зернових за сталими встановленими цінами, в стягненні державних податків продуктами господарства та інше. Власну думку про неможливість уряд вплинути на зернове виробництво та торгівлю вчений обгрунтував внутрішніми і світовими економічними чинниками. Статтю пронизує думка, що для досягнення економічного добробуту для Росії нема інших (особливих) шляхів, ніж ті, якими розвивався весь світ. Досягнення високого економічного стану населення повинно прийти поступово, через всі закономірні етапи та ступені економічного розвитку [10]. В цій статті вчений надав позитивну оцінку заможного селянства у подальшому розвитку аграрного виробництва.

Професор Київського університету Д.І. Піхно, як і професор агрономії С.М. Богданов, був членом

Київського товариства сільського господарства, очолював Відділення загальних сільськогосподарських й промислових питань. У 1902 р. комісія КТСГ у складі Д.І. Піхна та І.В. Лиховського розробляла питання з урегулювання торгівлі зерновими культурами. У результаті від імені товариства до Особливої наради про потреби сільськогосподарської промисловості під керівництвом С.Ю. Вітте при Департаменті землеробства було порушено мотивоване клопотання про потреби Південно-Західного регіону. Ці дослідження отримали своє відображення у декількох статтях вченого у газеті „Киевлянин”, редактором якої він був. Пізніше вийшли окремою брошурою: „Главнейшие нужды русского сельского хозяйства”. Дмитро Іванович вказував на необхідність покращення якості праці сільськогосподарського робітника через розвиток освіти як загальної, так і фахової, а також через покращення юридичних умов селянського побуту. В статті вчений визначив роль власника землі у господарстві держави. „Треба надати землі господаря-власника, що мав би до неї жвавий інтерес і був би пов’язаний з нею міцним зв’язком, а не тимчасовими відносинами, що залежать від сторонніх особистостей і випадкових впливів. Тільки право власності може надати хліборобу ту енергію, що від нього потрібно при переході господарства від хижацьких форм експлуатації ґрунту до господарства, заснованого на внесенні в землю значної підготовчої праці і капіталу і на ретельному догляді за землею” [10, 138].

У святковій промові до 25-річного ювілею діяльності Київського товариства сільського господарства „О влиянии некоторых экономических условий на сельское хозяйство” Д.І. Піхно надав характеристику економічним змінам за чверть сторіччя у Південно-Західному краї, звернувши особливу увагу на безперечні здобутки у сільськогосподарській сфері. Вченим були визначені відносини великого та дрібного землеволодіння, висловлена думка про необхідність і обумовленість їхньої взаємодії та взаєвпливу.

У 1907 р. вченого було обрано членом Державної думи. Ставши членом законодавчої установи, Д.І. Піхно піднімав питання сільськогосподарської освіти для селянства. Крім захисту цілого ряду законопроектів, він безпосередньо піклувався про народні школи, засновані за його сприянням у Київській губернії. Економіст-аграрник, професор Київського університету Дмитро Іванович Піхно багато зробив для економічного обстеження Південно-Західного краю, для розробки економічних питань стосовно сільськогосподарського виробництва регіону.

Напрями аграрних досліджень, які здійснювалися у Київському регіоні у другій половині XIX – на початку XX ст., доцільно поділити на дві взаємопов’язані частини, що обумовлювали розвиток один одного: наукову та експериментальну (прикладну). Відомі свого часу вчені, непересічні постаті працювали на кафедрі сільського господарства Київського університету. Вони залишили помітний внесок у розвиток аграрної науки, сільськогосподарського виробництва України.

На першому етапі очолював кафедру сільського господарства і лісівництва вчений енциклопедичних

знань Ставрїон Мартиніанович Ходецький (1851–1878 рр.), коло наукових інтересів якого складали: ботаніка, зоологія, рільництво, тваринництво, садівництво, лісознавство. Вчений опублікував близько 40 наукових праць, у яких надано практичні рекомендації комплексного ведення сільського господарства на українських територіях.

Найявні історико-наукові, зокрема історико-аграрні дослідження недостатньо повно відтворюють тенденції становлення та розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки на початковому її етапі, а саме проблему науково-освітньої діяльності сільськогосподарського спрямування університетів, розташованих на українських землях, протягом XIX – початку XX ст. як особливої форми організації науки і просвітницької діяльності. Відсутність узагальнюючого дослідження, що висвітлював би доробок Імператорського університету святого Володимира у розвитку аграрної галузі й недостатність історіографічних розвідок ставить на перший план джерельну базу, як основу для вивчення історії становлення та розвитку агрономічної кафедри університету. Обґрунтовується, що наявна джерельна база в цілому є достатньою для цілісного й комплексного дослідження поставленої наукової проблеми.

Визначну роль у становленні та розвитку агрономічної науки й освіти в межах Київського університету відіграли видатні вчені в галузі сільського господарства: С.М. Ходецький, С.М. Богданов, А.В. Країнський та В.В. Колкунов, кожен з них зробив значний особистий внесок у становлення вузькофахових сільськогосподарських дисциплін.

Крім вказаної сільськогосподарської кафедри, науковими проблемами аграрного виробництва займалися інші кафедри та вчені: професор П.І. Броунов був засновником сільськогосподарської метеорології, сільськогосподарське спрямування мали розробки геологів-ґрунтознавців П.А. Тутковського, П.М. Чирвинського та В.М. Чирвинського, питаннями сільськогосподарської економіки займався професор Д.І. Піхно, професор М.А. Бунге керував хімічним контролем продукції переробної промисловості регіону.

Теоретичні та практичні розробки вчених Київського регіону були складовими комплексу передумов формування перших наукових шкіл з аграрної галузі, визначним етапом становлення вітчизняної системи фахової освіти, а також розвитку аграрної науки та дослідної справи зокрема.

З позиції національного самовизнання в умовах незалежності України при підготовці та виданні на державному рівні енциклопедичних довідкових видань обов’язково потрібно включати імена професорів Університету св. Володимира С.М. Ходецького, С.М. Богданова, А.В. Країнського, В.В. Колкунова, що внесли значний особистий внесок у становлення вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи.

1. Вергунов В.А. Петр Васильевич Будрин – ученый-агроном (1857-1939). – М.: Наука, 2004.
2. Власюк П.А. Развитие агрономии та грунтознавства в Киевском университете. – 1954. – (Праці КДУ (Природознавчі науки)).

3. *История Императорского университета Св. Владимира / [авт.тексту проф. М.Ф. Владимирский-Буданов] – К., 1884.*
4. *История Київського університету: 1834–1959. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1959.*
5. *Леоненко П.М. Методологічні аспекти історії української економічної думки (XIX–XX ст.). – К.: ІАЕ УААН, 2004.*
6. *Нариси з історії геологічних досліджень у Київському університеті / [авт. кол. В.Г. Моляко, О.В. Зінченко, С.М. Бушак та ін.] – К.: Рада, 1999.*
7. *Памяти Д.И. Пихно / [авт.тексту проф. А.Д. Билимович и проф. Н.М. Цытович]. – СПб., 1913.*
8. *Технічна лабораторія університету св. Володимира та її значення для розвитку цукрової промисловості: матеріали 4-ї Всеукраїнської наукової конференції [„Актуальні питання історії техніки”], (Київ, 2005 р.) / О.О. Пилипчик – К.: Поліграфічне підприємство „ЕКМО”, 2005.*
9. *Пихно Д.И. Значение для России хлебных цен. – К., 1897. (По поводу книги “Влияние урожая и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства”).*
10. *Пихно Д.И. Исторический очерк мер гражданских взысканий по русскому праву // Киевские университетские известия. – 1874. – №8, 9, 10.*
11. *Пихно Д.И. По поводу полемики о дешевом хлебе. – К., 1897. (Ответ Чупрову и Постникову).*
12. *Шульгин В.В. История университета святого Владимира. – СПб, 1860.*

О.В. Лук'яненко

ОСВІТЯНИ ПОЛТАВЩИНИ: НА МЕЖІ СІЛЬСЬКОЇ ПРАКТИКИ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕОРІЇ (1956–1957 рр.)

Виплекана вправними реформаторами ідеологія СРСР на чолі суспільних сил поставила робітників та селян, проголосивши диктатуру пролетаріату. Однак реальну владу залишила в руках нової еліти: політичної, яка часом взагалі не була достатньо інтелектуальною та творчою у своїх рішеннях. Питання господарського життя у країні Рад, вийшовши з кола спеціалістів, стають обов'язковими для розуміння всіма та кожним, тому бути обізнаним у проблемах сільськогосподарського сектору означало бути напряму причетним до головного напрямку розвитку внутрішньої політики держави. Різні соціальні групи багатоманітними шляхами „долучалися до землі”: одні через постійні теоретичні „вливання”, інші – безпосередньо працюючи на полях безмежної Батьківщини. Специфічним було місце освітянської еліти УРСР в аграрному розвитку країни соціалізму: з одного боку, прив'язані до стін *alma mater*, вони перебували в орбіті теоретичної обізнаності в питаннях дотичних до питань розведення кукурудзи, з іншого, за волею долі та ЦК, мали найтісніші відносини з колгоспними ланами.

Соціально-економічні та політико-культурні зміни другої половини ХХ ст., відомі як десталінізація, додали власного відтінку аграрним проблемам, що знайшли своє відображення у численних дослідженнях науковців [1; 2, 142; 3, 10; 4, 10]. І, як наслідок, ці зміни здобули нове віддзеркалення у діяльності колективів педагогічних

навчальних закладів країни. Показовим у цьому процесі може бути аграрний Полтавський край, вивчати сільськогосподарські принади якого у пост-сталінські часи довелося студентам та викладачам Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. Участь майбутніх педагогів у коловороті колгоспних буднів не є фактом новим та незнайомим: на сторінках обласної преси тих часів набагато легше знайти публікації про чергові рекордні врожаї цукрових буряків, новітні способи розведення худоби, аніж статті про культурне життя регіону. Проблем розвитку сільського господарства у своїх виступах та доповідях торкаються усі публічні політики країни, а гасло „наздогнати та перегнати Америку” стає чи не головним дороговказом багатомільйонного радянського народу. Вихід у світ чергових тематичних „Тез...” Микити Хрущова спонукало до поширення їх положень серед мас та до обов'язкового подальшого обговорення у колективах з внесенням пропозицій партійцями. Отже, метою розвідки є демонстрація, на основі документальних матеріалів, реального характеру сприйняття ідеологічних догм освітянською інтелігенцією та наслідки їх реалізації. Об'єктом дослідження є Полтавський державний педагогічний інститут ім. В.Г. Короленка в 50-і рр. ХХ ст.; предметом – діяльність викладачів та студентів по виконанню ідеологічних та економічних програм державного керівництва.

Ще з часів підготовки до ХХ з'їзду КПРС проблеми розвитку сільського господарства були гарним маневром для відволікання уваги від проблем політичних перегонів всередині офіційно єдиної та монолітної партії. Підприємства області намагалися стаханівськими темпами виробництва зустріти цю знаменну подію у політичному житті країни. Повсякчасно лунали заклики повторити трудові подвиги по небаченій до того відгодівлі худоби чи виробництву взуття за одну хвилину [5, 2]. Не менш оптимістично були налаштовані і працівники Полтавського педінституту. Партійні збори 19 січня 1956 р. не додали нічого нового до картини всезагальної радості та підтримки політики партії. У той час, коли доленосний для усього Союзу ХХ з'їзд уже стояв коло дверей столиці, проблеми зі сфери ідеології на партійних зборах не зачіпалися взагалі. Однак ухвала партбюро у черговий раз найголовнішим завданням для працівників освіти (працівників „невиробничої сфери”) визначила зміцнення економічної бази побудови соціалізму.

Викладачам та студентам було ввірено втілювати у життя пропозиції Микити Хрущова 1955 р. щодо обміну селекційним досвідом з американськими фермерами. Задля цього було покладено в обов'язок „кафедри ботаніки з весни 1956 р. розпочати вирощування гібридного насіння кукурудзи” [6, 7; 7, 339]. Наслідки „шимування” аграрними питаннями політичних проблем будуть видимі трохи згодом, коли педагоги та студенти разом із широкими масами отримають тимчасову „свободу слова” у найдемократичнішій країні світу і матимуть змогу висловитись з приводу особистого та колективного перенасичення проблемами сільського господарства. Тоді й будуть висловлені зауваження викладачів з приводу того, що студенти забагато часу проводять посеред колгоспних садів, замість опанування безпосередньо педагогічних дисциплін (область не